

Tomaszewski, Jerzy

"An economic background to Munich. International Buissnes and Czechoslovakia 1918-1938", A. Teichova, Cambridge University Press, 1974 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 66/2, 328-331

1975

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

A. Teichova, *An Economic Background to Munich. International Business and Czechoslovakia 1918—1938*, Cambridge University Press 1974, s. 422.

Problematyka międzynarodowych powiązań finansowych należy — jak wiadomo — do najbardziej skomplikowanych dziedzin historii gospodarczej. Wyjaśnienie wielu kwestii nie jest możliwe bez dotarcia do sekretnych archiwów banków i koncernów, co staje się udziałem jedynie nielicznych badaczy. Możliwości takie otworzyły się wprawdzie w krajach Europy środkowej i wschodniej, lecz — jeśli nawet pominiemy poważne straty wojenne — znajdujące się tam archiwa zawierają jedynie część materiałów. Inne, nieraz o większym znaczeniu, kryją się w aktach firm prywatnych krajów kapitalistycznych. Dodajmy zresztą, że archiwa nie zawierają wszystkich tajemnic międzynarodowych stosunków kapitałowych. Wykorzystanie materiałów dostępnych dla historyka wymaga żmudnych poszukiwań oraz szczególnie wnikliwej interpretacji. Łatwo jest przy tym zwieść się pozorami. Nic dziwnego, że — pomimo doniosłości badań nad kapitałami obcymi — dysponujemy stosunkowo niewiele studiami na ich temat.

Nową książkę A. Teichovej należy zaliczyć do najciekawszych monografii w tej dziedzinie. Autorka wykorzystała wyjątkowo obszerną bazę źródłową. Są to przede wszystkim archiwalia czechosłowackie, zarówno państwowej jak i prywatnej. Teichova jest chyba najlepszym znawcą archiwów przedsiębiorstw i koncernów międzywojennej Czechosłowacji. Obok nich wykorzystowała dokumenty przechowywane w archiwach niemieckich (zarówno w NRD jak i w RFN), liczne materiały opublikowane (czechosłowackie, brytyjskie, niemieckie, polskie, rumuńskie), czasopisma i publikacje książkowe w kilku językach. Nie dotarła do niektórych mało znanych i trudno dostępnych wydawnictw (nie dotyczących zresztą bezpośrednio Czechosłowacji), lecz nie zmienia to faktu, że jej znajomość literatury i źródeł jest imponująca.

Podstawową tezę książki jest, że — wbrew opiniom wielu historyków — konferencji monachijskiej nie poprzedzało wycofywanie z Czechosłowacji (a także z innych państw środkowej i południowo-wschodniej Europy) kapitałów zachodnioeuropejskich, ze świadomym zamiarem zrezygnowania z wpływów na rzecz niemieckich grup finansowych. Innymi słowy autorka dowodzi niesłuszności poglądu (głoszonego w Czechosłowacji zwłaszcza przez V. Krála), jakoby nastąpiło tzw. gospodarze Monachium, które poprzedziło decyzje polityczne z końca września 1938 r. Według niej francuskie, brytyjskie i inne grupy finansowe w okresie poprzedzającym konferencję monachijską przeciwstawiały się ekspansji kapitału niemieckiego w Czechosłowacji i nie ustępowały przed nim dobrowolnie. Dopiero kapitulacja polityków francuskich i brytyjskich przed żądaniami Hitlera stworzyła nową sytuację, zmuszającą do wycofania się i ustępstw także sfery finansowe.

Poglądy swoje Teichova udowadnia poprzez analizę udziałów kapitałów obcych w gospodarce czechosłowackiej, zmierzającą do ustalenia kierunków zmian oraz ich przyczyn. W odróżnieniu od innych prac na ten temat wiele miejsca poświęciła również wyjaśnieniu międzynarodowych powiązań kartelowych przemysłu czechosłowackiego oraz ich skutków ekonomicznych. Ujęcie takie przyniosło cenne rezultaty naukowe. Książka wykazuje wzajemną zależność powiązań finansowych oraz kartelowych, a także ujawnia wiele ważnych elementów walki konkurencyjnej między koncernami.

Konstrukcja książki jest bardzo przejrzysta. W rozdziale I autorka przedstawiła rozmiary eksportu kapitału w skali całego świata oraz lokaty w Polsce, Rumunii, Jugosławii i Czechosłowacji w latach międzywojennych. Rozdział II poświęciła na omówienie rozmiarów i struktury lokat zagranicznych w przed-

siębiorstwach czechosłowackich w 1937 r., według gałęzi gospodarki i kraju pochodzenia, a także przedstawiła całość międzynarodowych powiązań kartelowych przemysłu tego kraju. Szczególne znaczenie mają zwłaszcza szacunki rozmiarów inwestycji zagranicznych oparte na niewykorzystywanych dotąd archiwaliach. Cztery następne rozdziały zawierają szczegółową analizę udziałów obcych oraz powiązań kartelowych przedsiębiorstw wybranych najważniejszych gałęzi gospodarki: górnictwa i hutnictwa, przemysłu maszynowego i elektrotechnicznego, przemysłu chemicznego, bankowości (w tym ostatnim rozdziale znalazł się również przegląd zagranicznych pożyczek dla państwa i samorządów).

Dzięki wykorzystaniu akt koncernów i spółek akcyjnych Teichova wyjaśniła mechanizm powiązań kapitałowych oraz znaczenie i formy wpływu grup zagranicznych na przedsiębiorstwa czechosłowackie. W konkretnych analizowanych przykładach największych koncernów przedstawiła skomplikowane metody walki konkurencyjnej grup finansowych, przedsiębiorstw i karteli, a z drugiej strony kompromisy i współpracę ich w niektórych dziedzinach. Na uwagę zasługuje także ukazanie dróg centralizacji kapitału oraz stosunku rządu Republiki do wielkiego kapitału, a także do napływu udziałów z zagranicy. Bardzo interesujące są przeobrażenia powiązań finansowych dokonujące się w ciągu międzywojennego dwudziestolecia.

Przedstawiony materiał niejednokrotnie jest wręcz rewelacyjny i stanowi wartościowy przyczynek do leninowskiej teorii imperializmu. Autorka wychodzi zresztą świadomie z generalnych jej twierdzeń, wyjaśniając rolę eksportu kapitału i międzynarodowych porozumień monopolistycznych w gospodarce światowej.

Cennym uzupełnieniem rozważań są liczne diagramy, obrazujące zawile układy stosunków między przedsiębiorstwami. Bez ich pomocy niejednokrotnie nie można byłoby zorientować się w opisywanych powiązaniach.

Najmniej materiału zawiera rozdział ostatni, dotyczący banków oraz pożyczek. Autorka wskazała, że nie mogła wykorzystać archiwów bankowych (o ile mi wiadomo, nie są one jeszcze zinwentaryzowane), co nie pozwoliło jej na równie szczegółową analizę, jak w pozostałych gałęziach gospodarki.

Przyznać muszę, że nie zostałem przekonany w pełni o słuszności wszystkich tez zawartych w książce. Teichova dowiodła niesłuszności, lub co najmniej nadmiernej pochopności twierdzeń V. Krála na temat stosunku kapitałów obcych do Czechosłowacji. Nie wydaje się, by mogła nadal być podtrzymywana koncepcja „gospodarczego Monachium”. Wiele też przemawia na rzecz poglądu, że w latach bezpośrednio poprzedzających jesień 1938 r. kapitał zachodnioeuropejski nie wycofywał się z Czechosłowacji, lecz ta sprawa nie została jednoznacznie rozstrzygnięta. Szczegółowa analiza konkretnych przykładów (gałęzi przemysłu i spółek akcyjnych) dowodzi, że angielskie i francuskie grupy finansowe prowadziły ostrą walkę przeciw niemieckiej ekspansji kapitałowej, a więc „finansowego Monachium” — jeśli rozumieć pod tym dobrowolne ustąpienie pola koncernom III Rzeszy — nie było. Prawdopodobnie nie było również „handlowego Monachium”, aczkolwiek autorka wykazała, że w niektórych porozumieniach kartelowych Czechosłowacja znalazła się w sferze wpływów przedsiębiorców niemieckich. Jednakże najbardziej efektowne przykłady walki o zachowanie — lub nawet zwiększenie — inwestycji kapitałowych w niektórych gałęziach nie są w pełni wystarczającym dowodem, że w skali całej gospodarki czechosłowackiej odpływu kapitału nie było. Teichova nie przeprowadziła bowiem porównania sumy wszystkich udziałów zagranicznych w Czechosłowacji oraz kredytów udzielonych przedsiębiorstwom w różnych latach, ograniczając się do ukazania statycznego obrazu w 1937 r. Nie jest to zarzut, gdyż wątpię, czy podobne porównanie byłoby możliwe — przynajmniej przy obecnym stanie wiedzy. Niemniej

brak choćby przybliżonych syntetycznych ciągów chronologicznych pozostawia pole do stawiania pytań i formułowania wątpliwości.

Nie można wykluczyć, że w latach trzydziestych występowało zjawisko odpływu kapitałów zachodnioeuropejskich z Czechosłowacji (np. w formie wycofywania kredytów, zwłaszcza krótkoterminowych), aczkolwiek nie miało ono charakteru dobrowolnego ustąpienia tego obszaru koncernom hitlerowskich Niemiec. Zwłaszcza angielskie i francuskie grupy finansowe nie zamierzały rezygnować z udziałów w kapitałach zakładowych spółek czechosłowackich, które dawały im trwałe podstawy wpływów ekonomicznych i politycznych. Badania Teichovej wyjaśniły wiele zagadnień, zarazem wskazały konieczność dalszych poszukiwań oraz ich kierunki.

Poza zakresem rozważań autorki pozostała kwestia, co należy uznać za kapitały zagraniczne w wypadku Czechosłowacji. W swej analizie przyjęła z konieczności kryteria, które wynikają z dostępnych źródeł. Jak można się domyślać, w większości wypadków — zwłaszcza we wszystkich tablicach syntetycznych — jako kapitał obcy traktowany jest ten, którego właściciel miał obywatelstwo innego kraju (lub też gdy koncern miał siedzibę poza granicą Republiki Czechosłowackiej). Czy jednak takie ujęcie jest zawsze prawdziwe?

Nasuwa się porównanie ze stosunkami górnośląskimi w Polsce międzywojennej. Różnorodne przyczyny sprawiły, że po 1920 r. niektórzy finansisci lub menagerowie niemieccy optowali na rzecz obywatelstwa polskiego, zgodnie z przysługującym im prawem. Nie oznaczało to jednak, że kapitał przez nich reprezentowany stawał się automatycznie krajowym z punktu widzenia Rzeczypospolitej Polskiej. Pozostawały bowiem dawne związki polityczne oraz finansowe, a w konsekwencji polski — według kryterium obywatelstwa posiadacza lub zarządcy — kapitał okazywał się ściśle związany z gospodarką Rzeszy Niemieckiej, prowadząc politykę zgodną z interesem zagranicznych ośrodków dyspozycyjnych. Również w Czechosłowacji powstała po 1918 r. zbliżona sytuacja. Czy przyjęcie obywatelstwa Republiki i ulokowanie siedziby spółki w jej granicach przerywało tym samym związki finansowe i polityczne z dawnymi ośrodkami? W niektórych wypadkach (np. koncern Schichta) ośrodek dyspozycji znalazł się w kraju neutralnym, a więc nie podlegał ustawodawstwu skierowanemu przeciw kapitałowi państw centralnych. W innych (np. koncern Petschków) — siedziba firmy była w Republice. Czy jednak oznaczało to lojalność wobec nowego państwa? Sądzę, że odpowiedź na to pytanie wymagać będzie jeszcze wielu badań.

Podobne pytania powstają także, gdy autorka ukazuje strukturę narodowościową kapitałów obcych. Orientując się dobrze w międzynarodowych powiązaniach koncernów zastrzega, że niejednokrotnie kapitał pochodzący faktycznie z jednego kraju, formalnie występował pod inną flagą. Zwraca zwłaszcza uwagę, że niektóre grupy finansowe francuskie lub angielskie działały na terenie Europy środkowej i południowowschodniej poprzez spółki ulokowane w Austrii i stopniowo tylko dokonywało się przenoszenie punktu ciężkości interesów z Wiednia do stolic zachodniej Europy. Kapitał formalnie austriacki okazywał się w istocie np. francuskim. Wydaje się jednak, że Teichova niedostatecznie uwzględniła ewentualność, że za kapitałami formalnie alianckimi lub neutralnymi mogły się ukrywać grupy niemieckie lub austriackie. Przykłady takie znamy z terenu Polski. Zwraca zwłaszcza uwagę fakt, że w spółkach akcyjnych Republiki Czechosłowackiej występowały osoby lub grupy znane w Rzeczypospolitej Polskiej ze współpracy z kapitałem niemieckim (E. Weyl, W. A. Harriman). Nie oznacza to oczywiście, że analogiczną rolę odgrywały w Czechosłowacji, w odmiennych warunkach politycznych i gospodarczych. Pozwala jednak zakwestionować pogląd, że między kapitałem francuskim a niemieckim występowały jedynie konflikty.

Pożyteczne byłoby podjęcie szeroko zakrojonych badań porównawczych, na które nie było oczywiście miejsca w pracy poświęconej problematyce czechosłowackiej. Recenzowana książka będzie dla nich bardzo dobrym punktem wyjścia.

Już obecnie można stwierdzić, że badania Teichovej mogą ułatwić zrozumienie niektórych problemów stosunku zagranicznych grup finansowych do Polski w latach międzywojennych. Z drugiej strony pewne materiały dotyczące powiązań polskich przedstawicieli z zagranicą mogą pomóc w dalszych pracach nad kapitałami obcymi w Czechosłowacji. Wskazać można zwłaszcza sprawę udziałów zagranicznych w przemyśle cynkowym. Teichova, nie znając dokumentów przechowywanych w archiwach polskich, niezbyt trafnie — jak się wydaje — ocenia układ stosunków w europejskich porozumieniach producentów cynku oraz wyrobów cynkowych. Nie dostrzega zwłaszcza, że za największą firmą polską w tej gałęzi produkcji, odgrywającą zarazem poważną rolę w skali europejskiej — Giesche S.A. w Katowicach — krył się kapitał niemiecki, ściśle współpracujący z grupą Harrimana. W rezultacie przecenia samodzielność przedsiębiorstwa polskiego. Kwestia ta zresztą dla recenzowanej książki ma znaczenie drugorzędne, ze względu na słabość przemysłu cynkowego w Czechosłowacji.

W sumie stwierdzić trzeba, że otrzymaliśmy monografię wartościową, której zalety wynikają nie tylko z zawartego w niej bogatego materiału, lecz również z inspiracji, której dostarcza dla dalszych badań.

Jerzy Tomaszewski